

ALEKSANDER FREIMAN.

Ossetica.¹⁾

1. Terminy etniczne *Alan*, *Ir*. Szereg danych historycznych i lingwistycznych pozwala nam sądzić, że mieszkający obecnie w górach kaukaskich Osetyńcy są potomkami Alanów. Zdanie to podzielają wszyscy uczeni, którzy zajmowali się tą kwestją, i jako ogólnie przyjęte a rzeczowo, jak sądzę, na faktach oparte, nie wymaga nowego ugruntowania. Andreasowi zawdzięczamy objaśnienie terminu etnicznego *Alan*; on, a za nim Ws. Miller, w pracach swoich, specjalnie językowi osetyńskiemu poświęconych, ustalili dla tego języka prawo fonetyczne, na mocy którego staro-irańskie *r* pod wpływem bezpośrednim *i* lub *ī* przechodziło w *l*. Czas działania prawa tego odnieść trzeba prawdopodobnie do początku okresu średniowiecza językowego irańskiego (w. w. II i III przed Chr.). Prawem tem objaśniamy fakty języka osetyńskiego takie, jak n. p. *lejun* "biec" < aw. *raēčay-*, *ālxānīn* "kupować" — por. śr.-perskie *xrītan*, n.-perskie *xarīdan*, st.-ind. *krīṇāti*, *ālwinīn*, "strzyc" — por. śr.-perskie *brītan*, n.-perskie *burrīdan*, st.-ind. *bhrīṇāti*, aw. *brāy-* i t. d. Termin *Alan* jest zatem reliktem 2-go przypadku liczby mnogiej < *āryānām*, powstałym w okresie średniowiecza językowego irańskiego pod działaniem akcentu irańskiego.

Skądinąd zaś wiemy, że wschodnia, większa gałąź narodu osetyńskiego nazywa się imieniem *Ir* (*Ir*— wschodnio-Osetyniec, *Iron*— wschodnio-Osetyńcy; w ostatniem słowie *-on* jest obecnie

¹⁾ Transkrypcja słów osetyńskich w tym przyczynku stosuje się do przyjętej przez Ws. Millera w *Grundriss der Iran. Phil.* K aspirowane transkrybowano ze względów technicznych przez *k̄*.

funkcjonującym żywym sufiksem). Termin etniczny *Ir* jeszcze przez Ws. Millera w jego pracy *Osetinskie etiudy* utożsamiony został z *ārya-* i etymologję tą ogólnie przyjęto. Dotychczas atoli, o ile mi wiadomo, nikt nie podjął próby pogodzenia dwóch faktów: *Alan* i *Ir*, na pierwszy rzut oka sprzecznych.

Meillet ustalił prawo akcentu staro-irańskiego. W słowach dwuzgłoskowych akcent padał na drugą od końca zgłoskę, w trzyzgłoskowych zaś — na drugą, o ile była ona długą naturą lub *positione*, a na trzecią, o ile przedostatnia była krótką. Na początku okresu średnio-irańskiego ostatnie zgłoski nieakcentowane odpadły. Utworzyły się wskutek tego formy, zbliżone do siebie brzmieniem, których ilość z biegiem czasu coraz bardziej się redukowała z równoległą zmianą składni. Ilość przypadków ograniczoną została do dwóch lub jednego (jak w języku nowo-perskim). Jednakże w rezultacie tego uproszczenia morfologicznego w różnych okresach historii języków irańskich istniały lub istnieją jeszcze t. z. dublety morfologiczne — dwie formy z jednakowym znaczeniem. Por. średnio-perskie *pit* i *pitar* "ojciec" (*pit* < *pitā* n. s., *pitar* < **pitarahya* g. s.), lub osetyńskie *xo* (wschodnio-osetyńskie) i *xvārā* (zachodnio-osetyńskie) "siostra". Do takich dubletów zaliczone być muszą formy *Alan* i *Ir*. *Alan* odzwierciedla historycznie drugi przypadek liczby mnogiej: *āryānām*, zaś *Ir* — pierwszy *-āryā*. Zrozumiałem jest, że epenteza, którą tak wyraźnie zadokumentował język Awesty, łatwiej występowała w zgłosce akcentowanej. Stąd też powstała alternacja *a : i* w słowach, o których mowa: *āryānām*: *āryā* = *alan*: *ir*.

Sprzeczność pozorna faktów fonetycznych *l* w słowie *Alan* i *r* w *Ir* tłumaczy się prawem fonetycznym, które poniżej konstatuję.

Szereg słów osetyńskich zakończą spółgłoski długie, geminowane. O ile słowa te posiadają etymologję irańską, sprowadzają się one do słów staro-irańskich na *-ya-*, w których końcówki, jak wyżej wspomniano, na początku okresu średniowiecznego języków irańskich odpadły, i wygłosowe *y* asymilowało się do poprzedniej spółgłoski, geminując ją. Fakt ten można tu stwierdzić, jako prawo fonetyczne języka osetyńskiego. W ten sposób objaśniamy n. p. geminowane *n* w słowie *innā* < *anya-*

“inny” (*ā* w tem słowie, jak wiadomo, jest, jak w szeregu innych słów osetyńskich, późniejszym dodatkiem samogłoskowym dla utrzymania bez zmiany dwóch spółgłosek w wygłosie — por. fakty języka sogdyjskiego — po odpadnięciu staro-irańskiej samogłoski). Staro-irańskie *āryā* po odpadnięciu ostatniej samogłoski *ā*—*āry* musiało dać na mocy wyżej wskazanego prawa **ēr* i następnie *ir*.

2. Osetyński sufiks *oi*. Sufiks ten, jednakowo brzmiący w obydwu narzeczach (w odróżnieniu od suf. ws. - os. *oi* = z. - os. *oinā*, którego znaczenie i pochodzenie jest jasne) dotychczas zadawalniająco nie został objaśniony. Spotyka się on w niewielkiej ilości słów (około 20), tworząc od rzeczowników i przymiotników przymiotniki, oznaczające przeważnie wady cielesne lub duchowe: *kāzoi* “z krzywą talją” od *kāz* “krzywy”; *kuloi* “z krzywą szyją” od *kul* “pochyły”; *lāgoi* “hic mulier” od *lāg* “mężczyzna”; *sātoi* “smarkaty” od *sāt* “ślina”; *sintoi* (z. - os. *suntoi*) “kulawy (wskutek wadliwych, uszkodzonych bioder)” od *sin* (z. - os. *suinā*) “biodro”; *kaxoi* “beznogi” od *kax* “noga”; *congoi* “bezręki” od *cong* “ręka”; z. - os. *koxoi* “bezręki”²⁾ od *kox* “ręka”; *bīloi* (z. - os. *biloi*) „gębaty” od *bīl* (*bil*) “warga”; prawdopodobnie także z. - os. *goppoiceu* “skowronek” (dosł. “czubaty ptaszek”) (ws. - os. *diḡoppoṇ* “dwuczuby”) od *gopp* “czub”; z. - os. *qurroi* “zóraw” od *qur* “gardło” (*qurroi* dosł. “gardlasty”), ws. - os. *quriqupp* t. s.; *dittoi* “smrodliwy” od *dīt* “podex”; być może także *sīko* (zamiast *sīkoi*?) “bez jednego roga, jednorogi” od *sīka* “róg”. Mogą być tu odniesione także przymiotniki od imiesłowów czasu teraźniejszego: *qazāgoi* „dowcipniś” od *qazāg* “bawiący się, grający”; *sajāgoi* „oszust” od *sajāg*, *varzāgoi* “pełen serca” od *varzāg* “kochający”.

Przeważną część przytoczonych słów stanowią przymiotniki, uformowane od części ciała, przyczem uderzającą ich osobliwością jest to, że niektóre z nich mają jakby znaczenie negatywne, inne zaś pozytywne, podkreślają brak czegośkolwiek lub zbytnią wielkość, ilość. W tym kierunku, jak sądzę, iść muszą poszukiwania pochodzenia tego sufiksu. Zasadniczym znaczeniem jego było posiadanie cech, niezgodnych z normą — w jedną lub drugą stronę. Tak n. p. *congoi* ozna-

²⁾ Oczekiwanej formy odpowiedniej u wschodnio-Osetyńców *kuxoi* dotychczas nie udało mi się skonstatować.

czało "nienormalny pod względem rąk", t. j. "bezręki", *sintoi* "z nienormalnymi biodrami" i t. d. Genezę tego sufiksu, zdaje się, znaleźć będzie można w językach kaukaskich.

3. Oset. *aγuyun*, *aγuj̄n*, *aγud*, *yewguyun*, *iwγuj̄n*. Pomimo, że semantyka wyżej cytowanych słów, na pierwszy rzut oka, jest dość rozbieżna, sądzę, że sprowadzić się one dają do jednego pierwiastka, a zestawienie ich pozwala ustalić dla nich etymologję irańską.

Wschodnio-oset. *aγuyun*, zach.-os. *aγuj̄n* znaczy "wściekać się", w zach.-oset. także "często zabiegać" (o wilku); *aγud* (wspólne dla obydwu narzeczy pt. pf.) — "wściekły", także „kaprys”; wsch.-os. *yewγuyun*, zach.-os. *iwγuj̄n* "mijać". Oczywiście mamy tu, jak łatwo się przekonać, jeden pierwiastek z dwoma prefiksami: *a-* i *yew-*, *iw-*. Wobec tego, że czasownik ten bez prefiksu nie zachował się, rozbiegła się semantyka obydwu słów, i w pojęciu Osetyńców są to dwa nie kojarzące się ze sobą słowa, w których prefiksy *a-* i *yew-*, *iw-* nie są już prefiksami żywymi, lecz stanowią z pierwiastkiem nierozzerwalną całość, na którą narastać mogą żywe prefiksy; spotykamy więc czasowniki: ws.-os. *bayaγuyun*, z.-os. *bacaγuj̄n* "wściec się"; ws.-os. *fewγuyun* < *fäyewγuyun*, z.-os. *fewγuj̄n* "minąć" i t. d.; ściśle zrośnięcie się pierwiastka z prefiksem *a-* w jedną całość objaśnia nam zachowanie tego prefiksu w tem słowie w narzeczcu zach.-oset., w którym, jak wiadomo, prefiks *a-* przestał być żywym. Prefiks z.-os. *yew-*, ws.-os. *iw-* odzwierciedla staro-ir. *a'wi-*, stąd odcień znaczenia czasownika *yewγuyun*, *iwγuj̄n* "przejsć obok". Jak sądzić można, zasadnicze znaczenie pierwiastka, o którym tu mowa, jest pojęcie *s z y b k i e g o r u c h u*: *yewγuyun*, *iwγuj̄n* "przejsć obok, minąć"; *aγuyun*, *aγuj̄n* "często zabiegać", "wściekać się" (pojęcie to kojarzy się z szybkim ruchem). Etymologja nasuwa się z koniecznością: jest nią *V *gav-*, zawarty w awestyjskim i staro-indyjskim *jav-* "spieszyć się".

4. Oset. *äxsä* (z.-os.), *yäxs* (w.-os.) "batóg, kańczug, nahajka". W z.-os. *yäxs* — mamy zwykle *y* protetyczne. Porównywan os. *äxsä* z awestyjskim *aštrā* tegoż znaczenia; etymologja *aštrā* ustalona jest przez Bartholomae'go w jego słowniku staro-irańskim: < **az-* "prowadzić, ciągnąć, poganiać"; — *aštrā* — "narzędzie do prowadzenia, poganiania, > kańczug, batóg"; *trā* —

zwykły sufiks, oznaczający narzędzie. *S* osetyńskie, jak wiemy, odpowiada staro-irańskiemu *s* i *š*; *x* w słowie *äxsä* jest często spotykanym w językach irańskich (szczególnie północnych) narostkiem przydechowym przed *š*. W całości *äxsä* odzwierciedla staro-irańskie *a(x)ša-* t. j. *aštrā-* bez sufiksu *trā*.

5. Zach.-oset. *äwgärdän* "szyja" odnoszę do sogdyjskiego *γrd'k*, perskiego *gardan*, polskiego *gardło*. Słowo to potwierdza etymologję irańsko-słowiańską, ustanowioną przez Meillet'a (MSL, XXIII, 1922—23), powiększając liczbę przykładów, tam przytoczonych.

6. Ze wszystkich żywych języków irańskich najbogatszym morfologicznie jest bezwątpienia język osetyński. Złożona deklinacja, której nie wszystkie szczegóły udaje się po dzień dzisiejszy zadowalniająco objaśnić, w części przedstawia historyczne reliktory, w części zaś jest wytworem nowej twórczości językowej. To samo ma miejsce i w konjugacji. Do historycznych reliktów, odnoszących się do czasów wspólnoty językowej północno-irańskiej, zaliczyć trzeba formowanie czasowników z sufiksem inchoatywnym irańskim *s* w funkcji *medium*, w odróżnieniu od zwykłego tematu czasownika bez tego sufiksu w funkcji *activum*. Alternację tych tematów w wzmiankowanych funkcjach skonstatował Tedesco w BSL, XXV, 1924 dla języków sogdyjskiego i sakijskiego; daje się ona rozszerzyć i na język osetyński, czego można było oczekiwać a priori. W języku osetyńskim na równi z alternacjami od tematów silnego i słabego, takimi jak *iyosun* (z.-os.) "słuchać": *iyusun* "rozlegać się (o dźwięku), dawać się słyszeć"; *ämbaun* "gnoić": *ämbuyun* "gnić" i t. d. — które to alternacje odziedziczone zostały z czasów aryjskich i są wspólne wszystkim językom irańskim — istnieją jeszcze alternacje takie, jak: *tuxjn* (z.-os.) "zawijać": *tixsjn* "zawijać się"; *dijm̄n* "dąć": *dijmsjn* "nadymać się"; *udain* "moczyć": *udäsjn* "moknąć" i t. p.

7. Mało do dziś dnia zbadane narzecza pamiirskie nastroczają w słowniku swoim uderzające analogie do słownika osetyńskiego, zachowując, jak widać, wraz z nim dawne dziedzictwo północno-irańskie. Poniżej przytaczam kilka przykładów dla ilustracji tej myśli³⁾.

³⁾ Pamiirskie słowa zawdzięczam p. I. Zarubinowi z własnych jego zapisków.

Ws.-os. *bazur*, z.-os. *bazır* "skrzydło" — mundżańskie *ɣozʔrga* id. Ws.-os. *kinjä*, z.-os. *činj* "synowa, bratowa; lalka" — mundż. *kinlika* "dziewczyna". Oset. *xalon* "wrona, kruk" — szugnańskie *xurn*, jazgulamskie *xʋorn*, mundżańskie *xõn* id. Oset. *därk* "młoda koza" — wachańskie *δirs*, szugn. *δõxs*, jazg. *δus*, mundż. *lurs* "nitki z kiszek kozy". Oset. *xos* (w.-os.), *xvasä* (z.-os.) "siano, proch, lekarstwo" — mundż. *ɣuš* "siano". Os. *izär* "wieczór" — mundż. *ovzir*, iszkaszym. *vžir* id.
